

Islamin juuret Venäjällä

K a j Ö h r n b e r g

Lähi-idässä ajanlaskumme kuudelle ensimmäiselle vuosisadalle oli tunnusomaista eri uskontojen kiihtyvä kamppailu tunnustajista. Juutalaisuus, kristinuskon eri vivahteet (gnostilaisuus, monofysitismi, duofysitismi, nestoriolaisuus), zarathustralaisuus, Mithra-kultti, manikealaisuus, mazdakismi, jne. Miksi tästä tarjonnan runsaudesta huolimatta Arabian niemimaalle syntyy uusi uskonto islam?

Uskonnon valinnassa oli kyse muustakin kuin juu-

talaisuudesta, monofysitismistä tai zarathustralaisuudesta. Uskonnon valinta oli 600-luvun maailmassa myös poliittinen valinta. Islamin, uuden aikaisemmista uskonnoista julkilausutusti irtisanoutuvan uskonnon omaksuminen 600-luvun Arabian niemimaalla oli siten todellinen itsenäisyyden julistus. Islam syntyy vastareaktiona tuon ajan kahden suurvallan, Bysantin ja sasanidien Persian, liittolaisineen ja uskontoineen pyrkiessä tunkeutumaan arabien keskuuteen. Islamin myötä sanouduttiin irti ei vain juutalaisuudesta, kristinuskosta ja zarathustralaisuudesta, vaan myös Bysantin ja Persian poliittis-sotilaallisesta ylivallasta.

Tämä ”itsenäisyyteen” pyrkivä vastarintaliike

Venäläisten ja kabardiinien taistelu. Tuntemattoman taiteilijan litografia 1800-luvun puoli välistä. Teoksessa: N.I. Pokrovski: Kavkazskije voina imamat Samilja. Moskva: ROSSPEN, 2000.

syntyi profeetta Muhammedin ympärille, joka ei siten ollut ainoastaan uskonnollisten ongelmien ratkaisija tai yhteiskunnallinen uudistaja vaan mitä suurimmassa määrin kansakunnan luoja. Muhammedin tavoitteena oli liittää kaikki arabit samaan yhteisöön ja koota heidät Koraanin taakse, josta Muhammed oli saanut arabiankielisen ilmoituksen Jumalalta.

Mitä sitten varsinaiseen islamin muotoutumiseen uskontona tulee, se tapahtui suurelta osin muualla kuin Arabian niemimaalla. Islam kehittyi 600-luvun jälkeen tuntemiimme muotoihin aina 800-luvulle saakka ulottuvana ajanjaksona Lähi-idän muinaisten korkeakulttuurien alueilla Kaksoisvirranmaassa ja Syyro-Palestiinassa sekä vähäisemmässä määrin Egyptissä ja Persiassa.

Profeetan kuoltua vuonna 632 muslimit olivat, erään aikalaisen sanoin, ”kuin lauma lampaita sateisena yönä”. Muhammed ei eläessään ollut maininnut mitään siitä, kuinka hänen yhteisöään johdettaisiin hänen kuolemansa jälkeen. Shiialaisilla tosin on tästä poikkeava näkemys, johon palataan tuonnempana. Uskonnollisen auktoriteetin tyysija yhteisössä on viime kädessä tekijä, joka erottaa islamin kaksi pääsuuntausta, sunnalaisuuden ja shiialaisuuden, toisistaan. Lisäksi on selvää, että kun islamin kehittyminen tuntemiimme muotoihin kesti useampia vuosisatoja niin sama koskee myös näitä suuntauksia.

Islaminuskoksen yhteisön kolmea ensimmäistä vuosisataa leimaa jatkuva kamppailu siitä, missä ja kenellä yhteisön johtajuus, oikeutettu auktoriteetti, oli tai olisi tullut olla. Kaiken varhaisen eriseuraisuuden taustalla kehittymässä olevassa yhteisössä olivat poliittiset henkilökysymykset, eivät uskonnolliset näkemyserot. Myöhempi islaminuskoisten oma historiankirjoitus on sitten pyrkinyt kuvaamaan aikaisempia tapahtumia ja uskonnollisia tilanteita projisoimalle ne hetkeen, jolloin ne on merkitty muistiin.

Taistelu yhteisön johtajuudesta, kalifin tehtävästä, alkoi heti Profeetan kuoleman jälkeen, jolloin useampi ryhmittymä astui esiin vaatimuksineen. Yhteisön ensimmäisen sisällissodan aikana 656-661 nousi myös ryhmistä merkittävin eli shiialaiset. Heille sukulaisuus, veriside Profeettaan, oli uskonnollisen ja poliittisen auktoriteetin perusta.

Mikä oli tämä kalifin tehtävä, johon niin monet tunsivat kutsumusta Profeetan kuoleman jälkeen? Arabien omien varhaisten sanakirjojen mukaan *khalifa*, kalifi, on henkilö, joka ottaa toisen henkilön paikan tämän jälkeen jossakin tiettyssä asiassa tai tehtävässä. Sana on siten ymmärrettävissä sekä ”seuraajana” että ”sijaisena”. Sunnalainen historiankirjoitus 800-luvulta eteenpäin tekee kaikkensa antaakseen kuvan, että Profeetan jälkeen yhteisön johtoon nousseet olivat *khalifat rasul Allah* eli ”Jumalan lähettämään seuraajia”, ei *khalifat Allah* eli ”Jumalan sijaisia” kuten niin moni 600-, 700- ja 800-lukujen runo, inskriptio, kolikko ja yksittäinen sunnalaisen harmonisointiprosessin läpikäymätön tekstifragmentti antaa ymmärtää.

Profeetta Muhammed oli ollut Jumalan edustaja sekä uskonnollisissa että poliittisissa asioissa. Sunnalaisen näkemyksen mukaan Profeetan kuoleman jälkeen poliittinen valta siirtyi yhteisön uudelle johtajalle kalifille (*khalifat rasul Allah*), joka siten oli Profeetan seuraaja. Uskonnollinen valta sitä vastoin säilyi edesmenneellä Profeetalla; toisin sanoen, uskonnollinen valta siirtyi niille oppineille, jotka säilyttivät yhteisön muistissa Profeetan menettelytavan, eli sen mitä Profeetta oli sanonut ja tehnyt. Profeetan menettelytavan tuntija oli periaatteessa myös yhteisön uskonnollinen auktoriteetti.

Sunnalaisen käsityksen mukaan uskonnollinen ja poliittinen auktoriteetti olivat yhteisössä jakautuneet eri tahoille: poliittinen valta säilyi kalifilla, mutta uskonnollinen auktoriteetti siirtyi ja jakautui niiden keskuuteen, joita nimitettiin ”oppineiksi”. Tosi asiassa, toisin kuin nämä oppineet itse haluavat esittää, Profeetan kuoleman jälkeiset kalifit säilyttivät myös uskonnollisen auktoriteettinsa.

Shiialaiset pyrkivät toisen sisällissodan yhteydessä 680-692 nostamaan Profeetan tyttärenpojan al-Husainin kalifin paikalle. Valtaa pitävät umayyadit löivät kuitenkin vallantavoittelijan Kerbelassa loka-kuussa 680. Täällä vuodatettu veri muutti poliittisen oppositioryhmän uskonnolliseksi liikkeeksi. Shiialaiset alkavat puhua Profeetan ”ydinperheestä”, joka koostui Profeetasta, tämän tyttärestä Fatimasta, serkusta ja vävystä Alista ja näiden kahdesta pojasta al-Hasanista ja al-Husainista. Syntyy näkemys, että

Profeetta palatessaan Medinaan maaliskuussa 632 ns. jäähyväis-pyhiinvaellukseltaan Mekkaan olisi Ghadir Khumm -nimisellä paikalla tavallaan testamentannut yhteisön johtajuuden Alille.

Kolmannen sisällissodan aikoina 744-750 alkavat shiialaisuudessa muotoutua oppi imaamista ja imaamaatista. Se onkin tekijä, joka viime kädessä erottaa shiialaiset sunnalaisista. Shiialainen imaami on — kuten alunperin sunnalainen kalifikin — sekä Jumalan sijainen että profeetta Muhammedin seuraaja, hän on yhteisön johtaja ja opettaja. Shiialaisen käsityksen mukaan Jumalan ilmoituksella on sekä eksoteerinen, maallikoille tarkoitettu puoli, että esoteerinen, vain imaamien hallussa oleva tieto. Tällaisen hengellisen, esoteerisen tietämyksen haltijaa eivät ihmiset voi valita (kuten sunnalaisuudessa kalifin); imaamin on saatava auktoriteettinsa muualta, viime kädessä Jumalalta itseltään.

Aatamista alkaen jumalallinen substanssi on aina kulkenut yhden Jumalan valitseman yksilön kautta tämän seuraajalle (edeltävä imaami nimittää seuraajansa jumalallisen määräyksen pohjalta); näistä mainittakoon Nooa, Abraham, Mooses ja Jeesus. Muhammedin ja Alin yhteisen isoisän jälkeen tämä substanssi jakaantui kahtia hänen pojilleen Abdallahille (Muhammedin isä) ja Abu Talibille (Alin isä). Koska Muhammedilla ei ollut miespuolisia jälkeläisiä tämä jumalallinen substanssi periytyi tästä eteenpäin yksinomaan Alin jälkeläisten kautta. Vain he ovat oikeita imaameja ja todellisia islaminuskoisen yhteisön johtajia.

Käytännössä shiialaisuuskin siirtyy oppineiden valtaan antaessaan Alin jälkeläisen, 12. imaamin, mennä kätköön 870-luvulla. Kätköön mennyt imaami on elossa ja on aikojen lopussa saapuva eräänlaisena messiaanisena henkilöahmona, Mahdina (”johdatettu”), ja tullessaan poistava vääryyden ja perustava lyhytaikaisen oikeuden ja vanhurskauden valtakunnan ennen tuomiopäivää. Imaamin kätköön menon myötä oppineiden asema korostuu shiialaisuudessaakin, heistä tulee imaamin tahdon tulkitsijoita.

Venäjällä ilmenevän islamin osalta voimme hyvin jättää sunnalaisuuden ja shiialaisuuden käsittelyn tähän. Islamin tulevia Venäjän-vaiheita silmällä pitäen on hyvä tietää, että sunnalaisuus jyrää itsensä

1000-luvulla turkkilaisten seljukien suosiollisella avustuksella hallitsevaan asemaan islamilaisessa maailmassa. Kansan keskuudessa esiintyvä tunnepohjainen shiialaisuus kanavoituu islamilaiseen mystiikkaan, suufilaisuuteen. Kiitos al-Ghazalissa (k. 1111) henkilöityvän mystiikan ja ”oikeaoppisuuden” kompromissin suufilaisuus säilyy osana sunnalaisuutta.

Islamilaisen mystiikan, suufilaisuuden, varhaisiin vaiheisiin ei tässä yhteydessä mennä. Aiheemme kannalta voimme siirtyä suoraan 1100-luvun maailmaan, jolloin suufilaisuuden piirissä alkaa tapahtua järjestäytymistä arvostettujen mystikkojen ja opettajien ympärille. Nämä ajalleen esimerkilliset henkilöt, kutsuimme heitä sitten nimellä *murshid, pir* tai *shaikh*, kokosivat ympärilleen opetuslapsia ja seuraajia, jotka pyrkivät sanoissa ja teoissa noudattamaan opettajiensa esimerkkiä. Islamilaisessa maailmassa kokonaisuudessaan, joskin korostetusti Keski-Aasiassa, alkaa järjestäytyneiden suufilaisveljeskuntien aika, ja nämä järjestöt nousevat merkittäviksi yhteiskunnallisiksi tekijöiksi.

1100-luvulta lähtien tähän päivään saakka islamilaisen maailman politiikan, talouden ja kulttuurin tutkiminen ja ymmärtäminen ei onnistu ilman, että tiedostetaan suufilaisveljeskuntien suora tai taustavaikutus kaikkeen päätöksentekoon. Kosmopoliittisessa islamilaisessa maailmassa kaikkialle levittäytyvät, perustajiensa nimeä kantavat veljeskunnat pitivät lisäksi käytännön tasolla yllä islamilaisen maailman yhteenkuuluvaisuuden tunnetta.

Aiheemme kannalta keskeisin veljeskunta on nimitään *Naqshbandiya*. Sen juuret vievät 1100-luvun alkupuolelle joskin se tunnetaan ja sai nimensä Baha' al-din Naqshbandin (k. 1389) mukaan. Veljeskunta nousi Keski-Aasian merkittävimmäksi ja levisi myös muualle islamilaiseen maailmaan. *Naqshbandiya*-veljeskunta piti velvollisuutenaan – poikkeuksena moniin muihin – osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan.

Naqshbandiya levittäytyi Keski-Aasiasta Persiaan, Intiaan, Kaakkois-Aasiaan, Kaukasiaan ja Lähi-itään. 1500-luvulla veljeskunnan edustajat olivat käännyttämässä kasakkeja islamiin; he olivat viemässä islamia Jaavalle ja malaijien pariin; ja heillä oli merkittävä asema osmanien valtakunnassa. 1700-luvulla

Arabian niemimaalla syntyneen *wahhabiittien* liikkeen taustalla on perustellusti haluttu nähdä *Naqshbandiyan* vaikutusta. Kaiken kaikkiaan, kautta islamilaisen maailman 1800-luvulla vaikuttaneet siirtomaaimperiumien vastaiset liikehännät, kuten ranskalaisia vastaan Pohjois-Afrikassa, venäläisiä vastaan Kaukasiassa, brittiläisiä vastaan Intiassa, hollantilaisia vastaan Kaakkois-Aasiassa ja osmaneja vastaan Arabian niemimaalla, olivat lähes poikkeuksetta suufilaisveljeskuntien johtamia ja usein nimenomaan *Naqshbandiyan*.

Totesin alussa, että vaikka islam syntyi Arabian niemimaalla, niin se kehittyi tuntemiimme muotoihin Lähi-idän muinaisten korkeakulttuurien alueilla prosessissa, joka jatkui pitkälle 800-luvulle saakka. Näin nähtynä arabien 630-luvulla alkanut ekspansio ei suinkaan ollut seurausta islamin synnystä, vaan itse asiassa arabien ekspansion tärkein seuraus oli islam.

Arabian niemimaan pohjoisosissa ei ole luonnollisia maantieteellisiä rajoja, vaan aavikko jatkuu katkeamattomana Syyro-Palestiinaan ja Kaksoisvirranmaan alueille, jotka 600-luvun alussa olivat bysanttilaisten ja sasanidien Persian hallinnassa. Nomadiset arabiheimot olivat vuosisatojen kuluessa esteittä vaeltaneet näitä aavikoita. Muslimit katsoivat, että myös näiden pohjoisempien alueiden arabien tuli kuulua islaminuskoiseen yhteisöön. Tunkeutuminen alueille johti kuitenkin väistämättömästi konfliktiin bysanttilaisten ja sasanidien kanssa. Yhteenotoissa paljastui näiden heikkous, ja niin alunperin arabiheimojen alistamisretkinä alkaneet operaatiot muuttuivat harkituiksi valloitusretkiksi myös arabiheimojen asuttamien alueiden ulkopuolelle.

Arabien aseita seurasi ilmiömäinen menestys. Vajaassa vuosikymmenessä lukumäärältään vähäisemmät ja samanaikaisesti usealla eri rintamalla taistelevat arabit onnistuivat lyömään Bysantin ja Persian armeijat ja liittämään koko Persian ja Bysantistakin sen merkittävimmit provinssit osaksi islaminuskoista yhteisöä. Vajaassa kahdeksassakymmenessä vuodessa voittoisat arabijoukot saavuttivat ne rajat, jotka uudella imperiumilla tulivat olemaan aina 1000-luvulle saakka. Tämä arabien ensimmäinen ekspansiovaihe kesti 630-luvulta 710-luvulle.

1000-luvulta eteenpäin ekspansio — islamin, ei enää arabien — jatkui laajojen alueiden tullessa liitetyiksi islaminuskoiseen maailmaan. Turkkiilaista alkuperää olevat seljukit ja osmanit laajentavat islamin hallitsemää aluetta Lähi-idässä ja Euroopassa ase kädessä, samoin mogulit Intian niemimaalla. Afrikassa, Euraasian aroilla, Kiinassa ja Kaakkois-Aasiassa islam sitä vastoin leviää suufien, islamin mystikkojen ja kauppiaiden toimesta.

Mutta minkälainen oli se islamilainen kulttuuri, joka saapui alueille, jotka aikanaan liitettiin Venäjän ekspansion seurauksena sen imperiumiin? *Arabialais-*islamilainen kulttuuri syntyi, kun arabit tulivat kosketuksiin myöhäisantiikin hellenistisen maailman kanssa Syyro-Palestiinassa, Kaksoisvirranmaassa ja Persiassa. Kreikasta arabiaan käännetty viisauksijallisuus loi pohjan teologian, filosofian, lääketieteen ja luonnontieteiden kehitykselle.

Keski-Aasia, Transoksania, arabiaksi *Ma wara' al-nahr* eli ”joen toisella puolella oleva”, valloitettiin Khorasanista, iranilaisen maailman itäosasta käsin. Khorasaniin saapuneet arabit olivat kaiken sen perillisiä, minkä hellenismien kohtaaminen lännempänä oli tuonut mukanaan muotoutumassa olevaan arabialais-islamilaiseen kulttuuriin. Mutta iranilaisen maailman itäosissa tapahtuu jotakin poikkeavaa, jotakin jolla on oleva suuri vaikutus myös Keski-Aasian tuleviin vaiheisiin.

Ensimmäisen valloituskauden arabien erinomaisen vahva itsetunto ja identiteetti rakentui heidän kielellensä, arabialle. Tämän vahvan identiteetin ansiosta arabit eivät yhtä poikkeusta lukuun ottamatta tunteneet tarvetta samaistua alistamiinsa korkeampiin kulttuureihin. Khorasanin valloittaneet arabit ovat tämä poikkeus; he assimiloituivat persialaiseen kulttuuriin omaksuen jopa persian kielen. Täällä islamilaiseen imperiumiin liitetyt iranilaiset kansat eivät arabisoituneet kuten muut ensimmäisen ekspansiovaiheen voitettujen kansat yleensä. Persian kielestä tulee itäisen islamilaisen maailman yleiskieli, *lingua franca*.

Khorasanissa luotiin perusta *iranilais-*islamilaiselle kulttuurille, joka synnytti uuspersian kielen ja kirjallisuuden. Aiheemme kannalta oleellista on, että kulttuuri, joka uskontoineen ylitti Oxuksen (Amu-

darja) jatkaakseen kehittymistään Keski-Aasiassa, oli iranilais-islamalainen kulttuuri.

Tästä iranilais-islamalaisen kulttuurin kattamasta alueesta, joka koostui arabialaisista, persialaisista ja turkkilaisista elementeistä, jotka muotoutuivat yhteen 800- ja 900-lukujen kuluessa iranilaisen maailman itäosissa, Khorasanissa ja Transoksaniassa, käytetään yleisesti nimitystä turkkilais-persialainen ekumenia. Sen merkittävimpiä ilmentäjiä olivat mongolit, timuridit ja Intiassa mogulit, kaikki tämän kukoistavan kulttuurin perillisiä ja edelleen kehittäjiä. Ja nimenomaan tällä turkkilais-persialaisen ekumenian alueella suufilaiset veljeskunnat kukoistivat.

Kulttuurisesti islamilainen maailma on siten 1000-luvulta eteenpäin jakautunut kahtia: pohjoisempaan ja idässä persialaisvaikutteinen kulttuuri, joka leveänä vyöhykkeenä Anatoliasta Persian yläköaluetta ja Keski-Aasian kautta ulottuu muslimien hallitsemaan Intiaan; ja eteläisempänä ja lännessä arabiankielinen islamilainen maailma, joka ulottuu Atlantilta aina Persianlahdelle.

Shirin Akiner (1996, 91) on onnistuneesti jaotellut Keski-Aasian islamin vaiheet — jaottelu pätee koko Venäjänkin osalta — kolmeen ajanjaksoon:

1. Voittoisan islamin aika 700-luvulta aina 1800-luvulle. Tämä on ajanjakso, jolloin islam saapuu, vakiintuu ja indigenisoituu eli tulee joksikin, jota ei koeta vieraaksi vaan omaksi kulttuuriperinnöksi.

2.. Kahlehditun islamin aika 1800-luvulta noin vuoteen 1985. Tämä on ajanjakso, jolloin muslimit ovat vieraan vallan, ensin tsaarien ja sitten Neuvostoliiton, alaisuudessa.

3. Elpyvän islamin aika, jolloin islam palaa merkittäväksi sekä uskonnolliseksi että poliittiseksi tekijäksi.

Voittoisa islam saapui Kaukasiaan ensimmäisten valloitusten myötä. Valloitettuaan Armenian ja Azerbaidžanin arabit saapuivat Darbandiin, Kaspianmeren rannalle, 640-luvun alussa. Mutta kuten kaikkialla muuallakin, suuret joet, meret ja ennen muuta mahtavat vuoristot pysäyttivät etenevät arabit ensimmäisen ekspansiovaiheen kuluessa. Kaukasusvuoret yhdessä niiden takana asuvien kasaarien ja turkkilaisheimojen kanssa estivät kuitenkin lähes 400 vuoden ajan tehokkaasti islamin etenemisen. Vasta 1000-luvun kuluessa seljukien ja heitä seuranneiden mongolien ja timuridien myötä islamisoituminen etenee Kaukasuksen pohjoispuolisilla aroilla. Vuoristo-

toiset alueet laaksoineen onnistuvat vielä vuosisatojen ajan vastustamaan islamisoitumista.

Dagestan muodosti pitkään islamin ainoan merkittävän jalansijan Kaukasiassa, joskin sen vuoristossa ja syrjäisissä laaksoissa animismi ja kristinusko jatkoivat olemassaoloaan vuosisatojen ajan islamin rinnalla. Vähemmän tiedettyä on, että arabiankielisen maailman ulkopuolella Dagestan oli yksi merkittävimmistä arabiankielisen kirjallisuuden, niin maallisen

K. Berggrov: Tšetšeeni. 1822. Teoksessa Yurij Miller: *Kaukasiske Vaben fra Eremitagemuseet, Skt. Petersborg. Naestved: Devantier, [s.a.].*

kuin uskonnollisenkin, keskuksista useiden vuosisatojen ajan.

Vaikka arabit olivat edenneet aina Darbandiin saakka vuoteen 643 mennessä kesti vielä lähes tuhat vuotta ennen kuin 1500-luvun lopulla islamista tuli Dagestanin ”virallinen” uskonto. Tšetšeniaan islam saapui, pintapuolisesti tosin, vasta 1600-luvulla, sekä Dagestanista että Keski-Aasiasta käsin.

Viimeistä sasanidihallitsijaa Yazdgird III takaa ajaessaan arabit saavuttivat hänet Khorasanissa, Mervin keitaalla, jossa hänet surmattiin vuonna 651. Umayyadi-dynastian valtaantulon jälkeen vuonna 661 Mervistä tuli merkittävä varuskunta-kaupunki, josta käsin ensimmäiset Oxuksen ylitykset tehtiin vuonna 667. Transoksanian varsinaisen valloitus alkaa vasta 600-700-lukujen vaihteessa, ja alue Syrdarjaan saakka on arabien hallinnassa vuoteen 716 mennessä. 900-luvun puoliväliin tultaessa Transoxania on islamisoitunut.

Selvä vedenjakaja Venäjän suhteissa islamilaiseen maailmaan on mongolien ikeen lopullinen helittäminen vuonna 1480. Vaikuttaa siltä, kuin useiden turkkilais- ja mongoliheimojen keskuudessa Moskovan tsaria – ”valkoista kaania” – olisi pidetty mongolikaanien seuraajana. Tämä saattoi edesauttaa Venäjän ekspansiota. Iivana IV:n aikana Venäjä laajenee itään ja etelään; Kazan, jäljellejääneistä kaanikunnista merkittävin, valloitetaan vuonna 1552 ja Astrakan vuonna 1556. Nämä valloitukset avasivat venäläisille tien Volgaa myöten Kaspianmerelle ja tekivät heistä tasavertaisen tekijän sunnalaisen osman-Turkin ja shiaalaisen safavidien Persian kanssa. Näiden valloitusten seurauksena alkuperäisväestöä pakkosiirretään venäläisten tieltä ja pakkokäännyttämistä islamista ortodoksisuuteen esiintyy. Kristinuskon omaksuneita ei mikään estänyt saavuttamasta merkittäväkin asemaa venäläisessä yhteiskunnassa. (Vladimir Nabokov johti sukupuunsa venäläistyneeseen tataariprinssiin nimeltä Nabok ja Anna Ahmatova vei äitinsä puolelta sukujuurensa Tšinggis-kaanin jälkeläiseen Ahmat-kaaniin, jonka kuolema päätti Venäjän ja Kultaisen ordan suhteen.)

Pietari Suuri pyrki länsimaistamaan Venäjää,

muuttamaan sen eurooppalaiseksi valtioksi. Yhteydenpito Eurooppaan toi mukanaan eurooppalaisen suhtautumisen alistettuihin ”primitiivisiin” kansoihin. Venäläinen virkakoneisto omaksui alentuvan asenteen hallitsemaansa islamilaista väestönosaa kohtaan; islamiin suhtauduttiin toisen luokan uskontona. Tästä oli toisinaan seurauksena pakkokäännyttämisiä ortodoksisuuteen sekä moskeijoiden ja koraanikoulujen sulkemisia.

Pyrky Mustallemerelle hallitsee Venäjän politiikkaa 1700-luvun puolessa välin. Tähän tavoitteeseen päästiin Katariina II:n hallituskaudella. Krim liitetään Venäjään 1783. Katariina suunnitelti laajempiaakin valloituksia, mutta Konstantinopolista ei koskaan tullut Tsargradia; myös ajatukset Kaspianmeren takaisista Buharasta ja Kabulista, puhumattaakaan kaiken taustalla häämöttävästä Intiasta, jäivät tuolloin vielä haaveiksi.

Katariinan aikaisen hallinnon valistuneisuus ja suvaitsevaisuus ilmenivät suhtautumisessa islamiin, joka sai virallisen uskonnon aseman, sekä yleensä paikallisten tapojen ja perinteiden kunnioittamisena. Katariina katsoi, että islamilla oli omilla alueillaan eräänlainen *mission civilisatrice*, sivistävä tehtävä, ja hän pyrki varmistamaan suotuisat olosuhteet muslimien uskonharjoitukselle. Ufaan, baškiiriin alueelle, perustettiin 1788 muftin virka ja islaminuskoisen kirjallisuuden painattamiseen ohjattiin varoja.

Krimin valloitus 1783 avasi Venäjälle tien Kaukasian liittämiseksi imperiumiin. Osmanit ja Persian safavidit olivat taistelleet alueen hallinnasta 1500-luvulta lähtien. Venäjälle lähes sata vuotta (1785-1864) kestänyt Kaukasian alistamisoperaatio oli lopputuloksestaan huolimatta tappio. Venäjän sotilalliset voimavarat ehtyivät tässä pitkittyneessä sodassa, seikka joka osaltaan vaikutti Krimin sodan lopputulokseen. Kaukasian sodan ulospäin näkyvimmäksi hahmoksi kohosi tarunhohtoinen *naqshbandi*-sheikki Shamil (1796-1871), joka vuosina 1834-59 pitkään menestyksellisesti johti Venäjän vastaista kamppailua. Venäläiset käyttivät heitä vastaan taistelevista nimitystä *myuridistit*. Nimitys juontuu siitä, että avaari Shamilin (ei tšetšeenin vaikka hän on tämän päivän tšetšeeni-taistelijoiden suojeleuspyhi-

mys) kannattajia kutsuttiin arabiankielisellä ilmaisulla *murid*, sana joka suufileisessa kielenkäytössä merkitsee ”etsijää, oppilasta, noviisia”. Shamilin tarkoituksena oli perustaa teokraattinen valtio, joka yhdistäisi Kaukasuksen vuoristokansat yhteistä vihollista, Venäjän imperiumia vastaan. Shamilin jouduttua vangiksi kesti vielä viisi vuotta ennen kuin tšerkesit onnistuttiin kukistamaan vuonna 1864.

Kaukasuksella saavutettu voitto mahdollisti joukkojen lähettämisen Keski-Aasiaan. Eräiden länsimaisten historioitsijoiden mielestä Venäjä kiinnitti huomionsa Keski-Aasiaan vasta hävityn Krimin sodan (1853-56) seurauksena. Tämä ei vaikuta todennäköiseltä. Venäläiset yrittivät nimittäin jo vuonna 1851 saada suomalaisen arabistin ja tutkimusmatkailijan Georg August Wallinin (1811-1852) lähtemään Venäjän kannalta merkitykselliseen Keski-Aasiaan. Wallinin toivottiin lähtevän tiedusteluretkelle Kabul, Herat, Balkhin, Samarkandin, Buharan ja Hivan alueille. Wallin kuitenkin kieltäytyi kunnia. (Öhrnberg 1997)

Venäjän valloitukset Keski-Aasiassa kestivät neljännesvuosisadan (1860-84): Buharan emiraatti valloitettiin 1868, Hivan kaanikunta 1873 ja Khokandin 1876. Venäjän hallinto alueella oli kaksijakoinen: Buharan, Hivan ja Khokandin kohdalla ei siirtomaahallintokoneistoa tuotu alueelle vaan elämänmeno sai jatkua käytännöllisesti katsoen muuttumattomana ja islamilaisena; muualla sotaministeriön alainen kenraalikuvernööri hallitsi Taškentista käsin ja hallinto venäläistettiin.

Keski-Aasian valloitus päättyi Mervin keitaan valloitukseen vuonna 1884, keitaan, josta käsin arabien Keski-Aasian valloitus aikanaan oli alkanut. Venäjän eteneminen Keski-Aasiassa päättyi siihen, että vuonna 1895 astui voimaan *status quo* Venäjän ja Britannian sopiessa etupiireistään.

Ensimmäisen maailmansodan aattona, vuosina 1912-13, Venäjän asukkaista yli neljännes oli musli-

meja.

Viimeisin islam-tulokas Kaukasian alueelle on wahhabilaisuus. Sen vaikutus alueella uskonnollis-

Sheikki Shamil

ta sitten; ilmeisesti siinä vaiheessa kun Turkki, Iran ja Saudi Arabia, kukin tahollaan havaittuaan Neuvostoliiton kuolinkamppailun ryhtyivät tarjoamaan ei aina niin pyyteetöntä apuaan Kaukasian ja Keski-Aasian islaminuskoisille alueille. Liikkeen perustaja Muhammad ibn Abd al-Wahhab (1703-1792) yhdisti kannattajiensa voimat 1740-luvulla al-Dir'iyä-nimisellä keitaalla vaikuttaneeseen Su'udin sukuun; liitto, jonka kauaskantoisena seurauksena meillä tänään on valtio nimeltä Saudi Arabia. Helsingissä 1732 synty-

nyt Peter Forsskål oli mukana retkikunnassa ”Onnelliseen Arabiaan” eli Jemeniin, joka toi Eurooppaan ensimmäiset tiedot wahhabilaisuudesta. Kun Georg August Wallin 1840-luvun alussa esitti Keisarilliselle Aleksanterin yliopistolle matkasuunnitelmansa Arabian niemimaalle, hän piti yhtenä matkansa keskeisistä tavoitteista perehtyä wahhabiittien oppeihin ja vieraila heidän keskuksessaan al-Dir'iyassa.

Wahhabilaisuus on ankan puhdasoppinen liike, jonka pyrkimyksenä on puhdistaa islam kaikista niistä uudistuksista, joita uskontoon on tullut profeetta Muhammedin aikojen jälkeen. Se on yhdessä Afganistanin *taliban*-liikkeen kanssa uusimman ajan ahdasmielisin islamilainen suuntaus, ja jos joistakin niistä kahdesta voi käyttää nimitystä islamin fundamentalistit.

On kuvaavaa, ja tämän päivän Pohjois-Kaukasuksen tilannetta ajatellen jopa paradoksaalista, että kun wahhabiitit 1926 valloittivat Mekan ja Medinan, islamin pyhät kaupungit Arabian niemimaalla, he ensi töikseen kielsivät niissä kaiken suufileisuuteen viittaavankin ja tuomitessaan pyhiin miesten haudoille tehtävät pyhiinvaellukset tuhosivat muiden joukossa Medinaan haudatun, siellä vuonna 1871 kuolleen

imaami Shamilin hautamuistomerkin.

Perinteisemmän islamin edustajat Pohjois-Kaukasuksella ovat jyrkästi tuominneet wahhabilaisuuden edustaman radikalismiin. Heinäkuussa 1998 Pohjois-Kaukasuksen muslimioppineet tuomitsivat yksiselitteisesti kaikki äärimmäisyysliikkeet, uskonnolliset mukaan lukien. Julkilausuman allekirjoittivat Itškerian eli Tšetšenian, Ingušian ja Dagestanin uskonnolliset johtajat. Tämä julkilausuma oli tullut ajankohtaiseksi niiden vuosien 1996-97 aikana tapahtuneiden aseellistenkin yhteenottojen johdosta, joita toistuvasti oli traditionalistien ja wahhabiittien välillä. Lisäksi Venäjä on suurpiirteisesti pyrkinyt luokittelemaan lähes kaiken islamiin liittyvän toiminnan wahhabilaisuuden ilmentymäksi.

1990-luvun alussa alkanut tšetšeenien itsenäisyystaistelu on vienyt tilanteeseen, jonka loppu ei ole näköpiirissä. Kaukasiassa on käynnissä jo toinen sota tänä aikana ja voikin hyvin kysyä miksi jotkut tšetšeenit tieteen tahtoen tarjosivat Venäjälle syyn uuteen sotaan. Ensimmäisen sodan aikana ja sen jälkeen Tšetšeniaan saapui runsaasti islaminuskoisia vapaaehtoisia, Afganistanin ja Bosnian sotien veteraaneja. Heidän johtajanaan esiintyi ”Khattab”-niminen arabi, joka jo maaliskuussa 1995 oli saapunut Tšetšeniaan. Hän perusti huhtikuussa 1998 yhdessä merkittävimmän tšetšeenikomentajan Shamil Basayevin kanssa ”Tšetšenian ja Dagestanin Kansojen Kongressin”, jonka päämääräksi kirjattiin koko alueen muodostaminen islamilaiseksi tasavallaksi. Elokuussa 1999 Basayev ja Khattab ryhtyivät toteuttamaan suunnitelmaansa, joka onnistuessaan olisi syössyt alueen Libanonin sisällissodan kaltaiseen katastrofiin. 19.3.2002 wahhabiittien pyrkimysten henkilöitymä Khattab surmattiin hämärissä oloissa ilmeisesti paikallisten muslimien toimesta. Tällä tuskin on suurtakaan merkitystä sodan jatkumisen kannalta; olemmehan seuraamassa uuden ”Suuren Kilvan” (Great Game; Bolšaja Igra) alkusoittoa, jossa panoksina ovat Keski-Aasian ja Kaspianmeren alueen öljy- ja kaasuesiintymät.

Lähteet:

- Akiner, Shirin (1996), Islam, the State and Ethnicity in Central Asian: Historical Perspective. — RReligion, State, *Religion, State and Society* 24, 91.
- Öhrnberg, Kaj (1997), G. A. Wallin, Venäjä ja Keski-Aasia. — *Samudraphena — valtameren vaho.* (Toim.) Harry Halén. Helsinki. 44-56.